

Иван Келемен*

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СТАРИХ ЗАНАТА СА ПОДРУЧЈА БЕОГРАДА

АПСТРАКТ:

На основу архивске грађе и оригиналног материјала снимљеног аудиовизуелном техником у још увек активним занатским радионицама на територији града Београда, у раду се описују поступци израде карактеристичних производа одабраних градских заната: вуновлачарског, јорганцијског, кишобранцијског, четкарског, содацијског, капаџијско-шеширџијског и крзнарског. Упознавањем са животним причама старих београдских занатлија добија се слика времена у коме су живели и околности у којима су обављали своју делатност. Тенденција потискивања радионица из ужег градског језгра често доводи до угрожавања и гашења традиционалних заната, а центар Београда губи своју аутентичност и атрактивност. Стога ће документарно снимљене изјаве занатлија и снимци њихових радионица и карактеристичних производа остати као траг једног времена у коме су стари београдски занати имали значајну улогу у животу града.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Стари занати, Београд, опис заната, живојописи занатлија, занатске радионице, алати и прибор, производи.

Циљ овог рада је евидентирање занатских радионица на подручју града Београда, посебно оних које се баве старим занатима и израдом производа традиционалним методама. Идеја и иницијатива за његову реализацију потекла је из Музеја града Београда. Уочено је, наиме, да се број таквих радионица сваким даном све више смањује, а разлози за то су бројни. Основни проблеми леже у тенденцији потискивања радионица које су се одувек налазиле на атрактивним локацијама у центру Београда, због промене намене

простора, адаптације или рушења зграда, и то без понуде одговарајућих алтернативних места или новчане надокнаде за обављање делатности у ужем градском језгру, затим у биолошкој старости занатлија и недовољном интересу чланова породице и омладине за бављење занатом, као и у нелојалној конкуренцији, односно у понуди мање квалитетних индустријских производа по ниским ценама. Сви ови фактори доводе до гашења некада веома значајних традиционалних градских заната.

* Иван Келемен, историчар, Нови Сад.

Стога сам желео да у овом раду помоћу аудио-снимака документујем биографске податке појединих занатлија, традиционалан начин рада у њиховим радионицама и да опишем производе карактеристичне за занат којим се баве. У избору седам старих градских заната са подручја Београда, предност је дата онима који су данас доста ретки, као што су содацијски, четкарски, вуновлачарски и кишобранцијски занат. Другу групу чине занати који су на територији града Београда још увек заступљени већим бројем радионица, а то су јорганцијски, кападијско-шеширцијски и крзнарски занат.

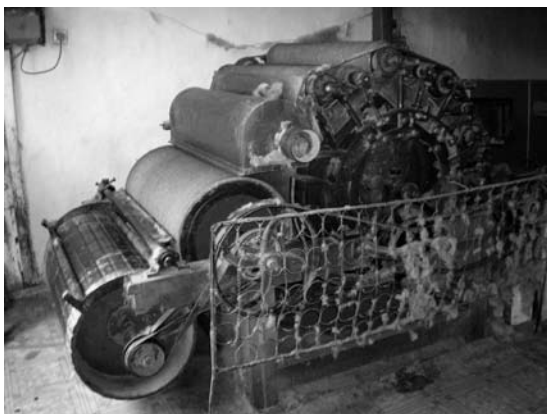
За сваки од побројаних традиционалних градских заната дат је кратак опис поступка израде производа, затим подаци из Историјског архива Београда и одабрани делови аудио-снимака са изјавама занатлија – власника радионица који се и данас активно баве занатима који су предмет овог рада.

ВУНОВЛАЧАРСКИ ЗАНАТ

Вуновлачање је поступак обраде сирове вуне ради њене припреме за даљу прераду. Након шишања оваца, тзв. масна вуна пере се великом количином воде, по могућности текуће. Поступак прања одвија се тако што се вуна ставља у корпу од прућа, дубине 60–80 см и промера 80 см. Количина вуне одређена је та-

ко да корзпа не буде исувише тешка кад се натопи. Раније су перачи стајали у води до колена и вуну су прали тако што су корпу потапали и више пута је испирали. Поступак је понављан све док вуна не добије жељену чистоћу.¹ Данас се вуна пере у великим бурадима. Некада се вуна сушила на обалама река, а данас у дворишту, на јаком сунцу, а у кишном периоду, у сувом и прозачном простору. Сува опрана вуна подвргавања је процесу тзв. „рашчупавања“, који се раније вршио ручно, а данас помоћу специјалне машине на електрични погон. Машина има удубљење изнад кога је избочени део, који се приликом рада покреће лево-десно. С обе стране, на машини се налазе јаки метални шиљати зупци. Вуна се убацује на једном крају, а на другом крају машина избацује меку „рашчупану“ вуну. Да би се обавило „предење“ мекане „рашчупане“ вуне, она се третира ланеним уљем. Наредна фаза је „рашчешљавање“, и то електричном машином за чешљање вуне. Предња страна машине зове се „ајнцунг“ и слична је столу који се уједначено помера напред-назад. На њену површину равномерно се наноси вуна коју прихватају ваљци различите дебљине, између којих се вуна чешља. Фина прочешљана вуна се на другој страни машине намотава на бубањ или вретено које се стално окреће. Да би вуна могла да прође између ваљака, они су обложени фином четком од челика, у виду траке „кемцајг“. Проласком ву-

1 Рај-Диоси Р, Вуновлачачки занат, *ЛЧЕСА* 8 (Стари занати у Војводини), Нови Сад – Кулпин 1992, 175–182.

Слика 1. Машина за влачање вуне у радњи „Ђинђић“
Fig. 1 Wool-carding machine at Djindjić Shop

Слика 2. Радомир Ђинђић у својој
вуновлачарској радионици
Fig. 2 Radomir Djindjić in his wool-carding
workshop

не кроз ваљке добија се фини танак слој, који се намотава на бубањ или вретено. Када се постигне жељена дебљина тог слоја, вуна се скида са бубња једним покретом руке и намотава се у смотуљак. Вуна припремљена у оваквом облику користи се за израду јоргана и душека.²

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ВУНОВЛАЧАРСКОМ ЗАНАТУ

У архивској документацији о занати-ма на подручју града Београда, за период између два рата и после Другог светског рата нађен је само један документ у вези са вуновлачарским занатом. Тако мало података објашњава се чињеницом да су за процес рада „вуновлачарске занатске радиности“ потребни специфични услови (велики простор за рад, велика количина, по могућности текуће воде), који се

теже могу остварити у граду него у сеоским срединама. На постојање радње за вуновлачарску радиност на територији општине Вождовац указује молба Бајевић Саве, заведена у Одсеку за привреду општине Вождовац, под бројем 3326, од 26. августа 1955. године.³

У Историјском архиву Београда нису нађени подаци о Давиду Арсићу, оснивачу данашње вуновлачарске радње „Ђинђић“.

ВУНОВЛАЧАРСКА РАДЊА „ЂИНЂИЋ“

У Сарајевској улици бр. 43 налази се самостална занатска вуновлачарска радња коју је основао Давид Арсић. Радњу је наследио Цветко Ђинђић, вуновлачар из Подујева. Он је занат научио од оца Милоша, који је 1919. године

² Процес вуновлачења, по исказу Радомира Ђинђића, власника вуновлачарске радње „Ђинђић“.

³ ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења,

потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 135 82.

положио занатски испит у Подујеву, где је отворио и радњу. Цветко је 1977. године дошао у Београд и најпре је радио код Давида Арсића, а када је он отишао у пензију, наследио је ову вуновлачарску радњу. Његов син, Радомир Ђинђић, од оца је научио занат и наставио је да води радњу након Цветкове смрти.

У вуновлачарском занату најважнији су апарат за влачање и апарат за чешљање вуне. Давид Арсић је купио ручно израђен апарат за влачање, још 1924. године, у Чешкој. Апарат за чешљање вуне новијег је датума и набавио га је Цветко Ђинђић. Осим чешљања, њиме се на крају процеса врши и чишћење вуне од прашине, и то помоћу такозваног лунера. У овој вуновлачарској радњи постоји и вага за мерење материјала који се обрађују, а то су, осим вуне, рафија, морска трава, камиља и коњска длака.

ЈОРГАНЦИЈСКИ ЗАНАТ

Основни производи јорганцијског заната су јоргани, душеци, јастуци и покривачи. Израђују се углавном од природних материјала, као што су брокат, сатен, дамаст и памучне тканине. За израду душека користи се специјални памучни материјал густог ткања, цвилех. Јоргани, душеци, јастуци и покривачи пуне се вуном, перјем, росхаром, морском травом и коњском длаком. Поступак израде јоргана састоји се у томе што се материјал за спољну страну (лице) одмерава на одређену димензију

Слика 3. Данашњи изглед јорганцијске радње „Илић“
Fig. 3 Current appearance of Ilić Quilt Shop

и кроји на јорганцијском столу. Један део искројеног материјала поставља се на рам и затеже. На затегнути део равномерно се распоређује материјал за пуњење, на који се поставља други део претходно искројене спољне стране. Затим се ивице јоргана ушивају; кредом се обележавају линије дуж којих ће се вршити прошивање према жељеном моделу. Осим естетског облика, прошивањем („штајфирањем“), ручним или машинским, постиже се и чврстина јоргана.

При изради душека, искројени материјал се поставља на јорганцијски рам и формира се доњи део са странама чија висина зависи од жељене дебљине душека. Затим се равномерно распоређује материјал за пуњење и на њега се ставља претходно искројен горњи део. Ивице се прошивају, чиме се душек учвршћује („штајфирање“). У даљој фази израде кредом се означавају линије дуж којих се причвршћују спољни

Слика 4. Живорад С. Илић, при изради јоргана
Fig. 4 Živorad S. Ilić making quilts

материјал и материјал за пуњење („пулаисање“), и то помоћу специјалног прибора, употребом јаког јорганцијског конопа и ушивањем дугмади пресвучених тканином („пулова“).

Израђују се душеци различите дебљине, и то: дебљи – класични, полутанки – француски, и танки душеци – штепдеке. По жељи муштерија, на ивице француских душека понекад се ушива уплетена украсна трака.

Израда јастука одвија се тако што се искројена тканина пуни материјалом за пуњење, а након тога се прошивају ивице.

У јорганцијском занату користи се следећи алат и прибор: машина за ши-

вење, специјална машина марке „Mamut“, шило, маказе, игле, јорганцијски конац и јорганцијски канап.⁴

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ЈОРГАНЦИЈСКОМ ЗАНАТУ

У грађи о занатима Историјског архива Београда, за период од почетка 20. века могу се наћи документа о јорганцијском занату, при чему се најранија односе углавном на полагање мајсторских испита. Таква је молба упућена занатском еснафу града Београда од стране мајстора Стевана Сајца, јорганције, за полагање мајсторског испита његовог ученика Јована Костића, послата 27. јуна 1912. године.⁵

Исте године, 9. јуна, занатском еснафу послата је и молба да Васлав Ружић, јорганција у статусу шегрта, добије звање калфе јер је изучио занат у периоду од 10. маја 1911. до 23. априла 1912. године.⁶

Због отварања нових јорганцијских радионица и све јаче конкуренције, повећао се и број рекламних огласа. У документацији Историјског архива Београда нађена је реклама за јорганцијску радњу Лазара М. Матића, у којој истиче да је био „краљевски дворски јорганција“. На овом летку наводе се све врсте производа које нуди ова радња.⁷

4 Процес израде јоргана, душека и јастука, по причи Руже Радосављевић, власнице јорганцијске радње „Ружа“, Живорада Илића и његовог сина Предрага, власника јорганцијске радње „Илић“, и Петра Мрђе, власника јорганцијске радње „Мрђа“.

5 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских

испита 1912–1914. и 1919–1927, кутија 96.

6 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских испита 1912–1914. и 1919–1927, кутија 96.

7 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1929. до 1934. године, број мајсторских испита, кутија 97.

У архивском документу из 1932. године, председник Занатске коморе за град Београд моли Повереништво за станове да се јорганџији Вукашину Бутрићу, из Далматинске улице бр. 61, уступи један од празних локала на које је указао у својој молби.⁸

Адресар приватних занатских радњи, објављен у *Занатском календару* 1950. године, наводи следеће јорганџије: Бутрић Вукашин, Булевар револуције 70; Весић В. Војислав, Булевар револуције 188; Лекић Светомир, Балканска улица 24; Миленковић Р. Милија, Улица војводе Степе 161; Радовановић М. Драгољуб, Кондина улица 26; Раусављевић Гојко, Његошева улица 35; Ристић Бошко, Улица Марка Орешковића 27; Ристић И. Михајло, Улица ратних војних инвалида 66, и Тадић В. Андрија, Булевар револуције 63.⁹

У Историјском архиву Београда постоји документ из 1945. године, којим се Милојевић С. Браниславу издаје одобрење за отварање јорганџијске радње у Београду јер поседује диплому о положеном мајсторском испиту из јорганџијског заната у Смедереву, под бр. 18/110, од 9. јула 1953. године.¹⁰

За увид у број јорганџијских радњи у Београду педесетих година 20. века, веома су важни подаци из 1955. године, у

Прејледу лица за њореску комисију, по општинама града Београда.¹¹ Од оснивача данас активних јорганџијских радњи у Београду, у наведеном документу помиње се Драгоје Јефтић, мајстор код кога је занат учио Живорад Илић, оснивач јорганџијске радње „Илић“, док се Станко Радосављевић, оснивач јорганџијске радње „Ружа“, помиње у преписци, такође из 1955. године, у вези са потребом поновног активирања телефонске линије за његову радњу.

ЈОРГАНѢИЈСКА РАДЊА „ИЛИЋ“

У Венизелосовој улици број 22 налази се занатска радња за израду и поправку јоргана, јастука и душека. Основао је Живорад Илић, рођен 1931. године у Малој Крсни код Смедерева, одакле је, као шеснаестогодишњак, дошао у Београд. Похађао је Вишу трговачку школу, а упоредо је учио и јорганџијски занат код Драгоја Јефтића. Након завршетка школе и положеног мајсторског испита, најпре је радио у Јорганџијској задрузи, а потом се осамосталио и отворио своју прву радњу, у Улици Максима Горког. У данашњу радњу, на месту где се претходно налазила берберница, преселио се 1983. године. Пошто је Живорад Илић отишао

8 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1929. до 1934. године, број мајсторских испита, кутија 97.

9 Аноним, Адресар приватних занатских радњи на територији НР Србије, *Занатски календар*, Београд 1950.

10 ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 135 82.

11 ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 135 82.

у пензију 2006. године, радњу је наследио његов син Предраг.

Јорганџија Предраг Илић истиче да основни прибор потребан јорганџијској радњи чине: шило, игле, маказе, јорганџијски конач, затим материјали за облогу (брокат, дамаст и сатен) и материјали за пуњење (вуна, перје, памук, росхар и коњска длака). Даље каже да ова радња, како би одржала углед, користи квалитетне сировине из Немачке, Чешке, Мађарске и Турске, али по жељи муштерија израђује јоргане и душеке од донетог материјала. За обраду вуне, у овој радњи некада се користила јорганџијска дрнда, која се данас веома ретко употребљава. Предраг Илић каже да је његов отац Живорад дрнду користио од 1954. до 1977. године, а од тада се јоргани и душеци пуне већ припремљеном „рашчешљаном“ вуном. У радњи „Илић“ и данас се одржава традиција ручне израде јоргана и душека.

ЈОРГАНџИЈСКА РАДЊА „РУЖА“

Јорганџијску радњу „Ружа“ основао је Станко Радосављевић, рођен 1912. године у Крагујевцу, где је завршио основну школу и учио јорганџијски занат. После завршеног занатског испита дошао је у Београд и отварио прву радњу 1938. године, у Сарајевској улици бр. 2. Својом ученицом Ружом оженио се 1956. године. Због зидања вишеспратнице, зграда у Сарајевској 2 је порушена, а радња је премештена у Сарајевску 39 и на тој адреси била је до 1962. године. Кратко вре-

Слика 5. Ружа Радосављевић у продајном делу своје јорганџијске радње
Fig. 5 Ruža Radosavljević in the retail part of her quilt shop

ме Станко и Ружа радили су у предузећу „Занатско – Београд“, које је убрзо отишло у стечај. Потом су отворили радњу у Сарајевској улици број 62, која је радила до 1989. године, када су морали да се иселе због изградње комплекса зграда. Након тога, шест година бавили су се занатом код куће, а затим су добили простор у Вишеградској 4, где се радња и данас налази.

Јорганџијска радња „Ружа“ састоји се од две просторије за рад и једне просторије изложбеног карактера. Поступак производње јоргана и душека знатно је модернизован применом савремених машина, као што је машина марке

„Mamut“, произведена у Немачкој. Главни материјали за облагање јоргана су брокат, дамаст и сатен, а за пуњење јоргана и душека – вуна, перје, коњска длака и морска трава. Вуна се набавља из разних крајева Србије. Некада се вуна у овој радњи припремала помоћу традиционалног алата – јорганџијске дрнде, а данас се, за њене потребе, чешљање и вуновлачање услужно обавља у вуновлачарској радњи Радомира Ђинђића, у Сарајевској улици. За израду душека користи се памучни материјал велике густине ткања, цвилех. Раније су материјали били домаће производње, а сада се набављају углавном из Чешке, Италије и Грчке. Конац је некада купован од фирме „Kastor“ из Марибора, а данас се користи конац из Немачке. За квалитет производа, јорганџијска радња „Ружа“ добила је сребрно признање на Другом београдском сајму занатства, одржаном 1960. године. Станко Радосављевић умро је 1997. године, од када радњу воде супруга Ружа и кћерка Милица.

ЈОРГАНџИЈСКА РАДЊА „МРЂА“

У старом језгру Земуна, у Ивићевој улици број 8, налази се јорганџијска радња „Мрђа“, коју је основао Ђура Мрђа, рођен 1926. године у селу Смољане, код Босанског Петровца. Након основне школе, са навршених 14 година, Ђура Мрђа је дошао у Београд 1940. године, да учи јорганџијски занат у „Привреднику“, али и приватно, код Андрије Савића, у Сарајевској улици. После за-

Слика 6. Машина „Mamut“ у јорганџијској радњи „Мрђа“
Fig. 6 Mammut quilting-machine at Mrdja Quilt Shop

натског испита, од 1945. године радио је у Јорганџијској задрузи, у Улици мајке Јевросиме. Ту је остао до 1952. године, када је од Пословног простора општине Земун на употребу добио радњу у Ивићевој улици 8. Радњу је преуредио у складу са потребама јорганџијског заната, тако да је предњи део продајни, а задњи део и подрум служили су као радионица. У задњем делу радње раније се производња јоргана и душека обављала ручно, а данас се користи немачка машина „Mamut“, док се за ушивање крајева употребљава некадашња рукавичарска машина марке „Singer“. Радња поседује још три машине: за чешљање и влачање вуне, и шиваћу машину „San Star“. За пуњење јоргана и душека користе се вуна, росхар, перје, памук и коњска длака. Данас се највише тражи вуна, како истиче Петар, син Ђуре Мрђе, наследник радње. Добавља се необрађена вуна, углавном са Златибора, па се у самој радњи врши њено влачање и чешљање, након чега је спремна за израду јоргана

и душека. Од материјала се користе брукат, дамаст, сатен и цвилех, углавном из Чешке, Италије, Шпаније и Турске. Конач је такође раније купован у Марибору, а данас у Чешкој, Немачкој и Турској. Ђура Мрђа је радио све до 1993. године, када је његов син Петар преузео радњу и наставио јорганџијску традицију. Ђура Мрђа је умро 1996. године, после чега је радња обновљена; уместо старог дрвеног, постављен је модеран PVC излог, а унутрашњи изложбени део уређен је у новом стилу.

КИШОБРАНЏИЈСКИ ЗАНАТ

Кишобранџијски занат обухвата израду кишобрана за одрасле и децу, сунцобрана и сељачких кишобрана, при чему се користи готов склопљени костур или се набављају његови делови, који се затим склапају. Основни делови костура кишобрана су штап, жице, „розна“, „федер“ и „крона“, на којој се налази капица или завршетак. Број жица зависи од броја делова (цвикли), којих може бити шест, осам или десет, док су некада прављени и кишобрани од 12, 14 или 16 делова. При кројењу цвикли користе се специјални шаблони различите величине, од којих зависи и дужина жица. Материјал за израду кишобрана најчешће је најлон, а за сунцобране се користи памучни циц или свилени шантунг. Сељачки кишобрани

праве се од сатена. Дршка може бити од дрвета, кости, метала и пластике, а метална конструкција од алуминијума, челика или бакра.

Основни алат и прибор у кишобранџијском занату су шиваћа машина, игле, конци, клешта, комбинована клешта („цвикцангле“), чекић и различите врсте жица.¹²

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О КИШОБРАНЏИЈСКОМ ЗАНАТУ

Од почетка 20. века, у Историјском архиву Београда налази се само један документ у вези са кишобранџијским занатом, бр. 963, од 10. марта 1955. године, којим је „Занатска комора за град Београд издала овлашћење у коме се Милорадовић Љубомир и Младеновић Слободанка, израђивачи кишобрана – сунцобрана из Београда, овлашћују од стране израђивача кишобрана – сунцобрана и од стране секције да могу пуноважно закључити и потписивати колективни уговор између имаоца приватних израђевина кишо - сунцобранских мајстора из Београда и израђивача кишо - сунцобрана радника запослених код њих“.¹³

У архивској документацији нису нађени подаци о Бранку и Слободанки Стоисијевић, оснивачима данашње кишобранџијске радње „Лелић“, као ни о Љубинки Бошковић, оснивачу још

12 Поступак израде кишобрана, по исказу Љубинке Бошковић и њене кћерке Татјане Живковић, власнице кишобранџијске радње у Вишњићевој улици бр. 6.

13 ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 135 82.

Слика 7. Љубинка Бошковић склапа костур кишобрана

Fig. 7 Ljubinka Bošković fitting the umbrella frame

увек активне кишобранцијске радње у Вишњићевој улици.

КИШОБРАНЦИЈСКА РАДЊА ТАТЈАНЕ ЖИВКОВИЋ

На Дорћолу, у Вишњићевој улици 6, налази се самостална занатска радња за израду и поправку кишобрана. Њен оснивач је Љубинка Бошковић, рођена 1941. године у Смедереву, где је завршила основну и средњу школу. Затим се, 1961 године, запослила у Гроцкој, у предузећу за производњу кишобрана „Будућност“. Ту је савладала технику израде, након чега је отворила сопствену радњу за производњу и поправку кишобрана. Своја знања пре-

нела је на кћер Татјану, удату Живковић, која је наставила бављење овим занатом.

Како описује Љубинка Бошковић, при изради кишобрана најпре се склапа жицана структура, а потом се, у зависности од дужине жица, кроје троугласти делови (цвикле), претходно измерени по дужини и ширини. Број цвикли зависи од броја жица. Цвикле се затим спајају, а потом ушивају на жице. На крају се ставља дршка, чиме је завршена израда кишобрана. Мајстор може да направи седам до десет кишобрана у једном дану.

Унутрашњост кишобранцијске радње Татјане Живковић временом се није знатније мењала, осим што је спољни дрвени излог замењен модерним PVC излогом.

КИШОБРАНЦИЈСКА РАДЊА „ЛЕЛИЋ“

На Врачару, у Ресавској улици 34, налази се самостална занатска радња за израду и поправку кишобрана. Њени оснивачи били су Бранко и Слободанка Стоисијевић. Кишобранцијски занат учили су у Смедереву, а након занатског испита отворили су ову радњу. Материјале су набављали у Италији, а металну конструкцију израђивали су од алуминијума, челика и бабра или су је куповали већ склопљену. Цвикле су кројили по шаблону, у зависности од облика металне конструкције, при чему су користили вештачку свилу, сатен и платно. Боје и дезени кишобрана пратили су модна

Слика 8. Татјана Живковић
проверава костур кишобрана
Fig. 8 Tatjana Živković checking the umbrella frame

кретања. Мушкарци су углавном носили кишобране црне, зелене и браон боје, а жене су их бирале према боји одеће. У овој радњи продавали су се и инострани кишобрани, и то: Knirps, Doppler, Guy Laroche и Piere Cardin.

Слободанка Стоисијевић престала је са радом 1986. године, а Бранко је све до смрти повремено долазио у радњу. Данашњи газда Милета Лелић дошао је 1970. године. Веома брзо савладао је технику рада, па је био од велике помоћи Бранку и Слободанки, а након њиховог одласка у пензију преузео је радњу и прерудио је 1990. године. Набављан је квалитетан италијански материјал све до 1992. године, а од тада се овде углавном

поправљају стари и продају инострани кишобрани. Радња се данас зове Бутик „Jazz“.

КАПАЦИЈСКО-ШЕШИРЦИЈСКИ ЗАНАТ

КАПАЦИЈСКИ ЗАНАТ

У оквиру капаџиског заната израђују се капе свих врста и облика, углавном од природних материјала. Сваки модел капе има кројеве стандардних величина, а за нове моделе формирају се сетови кројева на посебном картону. При изради, са кроја се тачно преноси жељена величина на материјал. Најпре се кроје данце и талови, а затим се, по утврђеном редоследу, спајају тако што се талови ушивају на данце. На предњој страни капе, који се назива порт, ушива се већ скројени шилт одређене величине, у који је претходно убачен специјални импрегнирани картон. Због веће чврстине, код појединих модела капа на данце и задњи део талла ушива се претходно искројена јута. Данце и талови кроје се од поставе, и то данце најчешће од свиле, а талови од памучне тканине, тзв. џепонског платна. Постава се ставља у унутрашњост капе тако што се данца постављају на талове, а затим се ушивају. За унутрашњи део капе ушива се и знојаница од коже или памучног кепера. Сашивена капа ставља се на одговарајући калуп и потом се пегла, при чему се понекад користе и

специјални јастучићи. Поједине капације на унутрашњу страну капе стављају ознаку занатске радње. У капацијском занату користе се модерне машине за шивење, као и старинске машине на ножни погон. Некада су употребљаване тучане пегле са жаром, а данас електричне. Прибор сачињавају игле различите величине, конци разних боја и дебљине, маказе, креда за означавање кроја, мерач обима капе, различити калупи и посебни јастучићи за пеглање.¹⁴

ШЕШИРЦИЈСКИ ЗАНАТ

Шеширцијски занат подразумева прављење шешира различитих врста и облика, које захтева изузетну вештину и искуство. Одвија се у неколико међусобно спојених фаза, почев од израде филца, преко његовог обликовања у туљак, до настанка финалног производа – шешира. Раније је обухватао и прављење филца и туљака, али су појавом фабричке производње ове фазе постепено редуковане, а потом и напуштене, тако да се занат свео на добијање шешира обрадом туљака. У овом процесу све је подређено постизању жељеног облика шешира, до кога се долази постепено, у неколико фаза: штиркање туљака, формирање главе шешира, глачање, формирање обода, опремање и фазонирање.

Шешири се праве од туљака. Туљак је фабрички полупроизвод од филца,

вуне, зечје длаке, камиље длаке (камилхара), лана, сламе или морске траве, у облику зарубљене купе. Пошто нема чврстину, односно форму, у процесу штиркања потребно га је импрегнирати учвршћивањем. За штиркање се користе туткало, декстрин, шелак или аспрантан. Некада је највише употребљаван водени раствор туткала, међу занатлијама познат као „штајф“, чија концентрација зависи од жељене чврстине шешира. За израду тврдих шешира и обода раствор мора да има већу концентрацију. Штиркање се обично врши потапањем туљака у врео раствор јер је лакше обликовање загрејаних туљака, а у радионицама у којима се користи хладни раствор, туљци се накнадно загревају. Вишак учвршћивача из туљака отклања се цеђењем на преси. Исцеђен туљак ставља се на радни сто и савија се све док довољно не омекша, а затим се навлачи на калуп за главу, на коме се тегли повлачењем наниже да би што више налегао. Затим се око главе калупа везује канап – омча, помоћу које се формира унутрашња ободна ивица, односно граница главе и обода, тзв. бант. Канап се затеже и вуче наниже док не досегне доњу ивицу калупа. Тако затегнут, туљак се суши на калупу. Сушење обично траје један дан, након чега је формиран основни облик главе шешира. Мајстори ову фазу сматрају најтежом јер растезање туљака на калупу захтева доста снаге, а

¹⁴ Процес израде капа, по исказу Горана Милошевића, власника радње „Раде“, Данице Настић и њених кћери

Соње и Наташе, власница радње “Капа Бошко”.

и рад са врелим туљцима често ствара опекотине на прстима. Туљак се са калупом ставља на шеширџијско коло, на коме се глача окретањем на једну страну, при чему се користи четка од коњске длаке или груба рукавица направљена од старог шешира.¹⁵

После глачања формира се обод шешира, најпре сечењем на дрвеној дасци помоћу ножа и водича-граничника. Затим се обод пегла на калупу фиксираним за постоље. Шешир се, иначе, на калуп ставља наопако – главом у удубљење постоља, тако да обод легне на усне калупа. У шешир се потом углављује дрвени уложак – „бант-штекла“, који попут чепа затвара отвор шешира, приљубљујући бант уз калуп. Тако положен на калуп, обод се пегла, а након формирања основног облика, шешир се опрема и фазонира. Додају се знојанице, траке и поставе. Раније су знојанице прављене искључиво од коже, а данас све чешће од кепер траке. Ушивају се са унутрашње стране, дуж банта, при чему је потребно да „легну“ и да добију облик дела за који су причвршћене. Шешир се поново пегла на калупу за ободе, а затим се фазонира; формирају се „очи“ (део за који се хвата), обликују се горње површине главе и формира завршни облик обода. Сви поступци изводе се влажном крпом и прстима. Шешир се суши, а затим се

довршава његово опремање. Ушива се постава од атлас-свиле и поставља се украсна трака – пантљика, најчешће од рипса или, као код ловачких шешира, од гајтан-канапа. Руб шешира може бити необрађен, а понекад се опшива на машини за шивење или украсном траком, као код свештеничких шешира.¹⁶

Алат је израђен занатски или фабрички, мада има и примера да шеширџије праве свој алат. Користе се преса за цеђење туткала, калупи за главу и обод шешира, шеширџијско коло, пегла, постоље за калупе, даска за сечење и пеглање обода, нож за сечење обода, граничник, канап везан у омчу за формирања доње ивице шешира, алат за формирање банта и за равнање обода, као и дрвени улошци за формирање доње ивице.¹⁷

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О КАПАЦИЈСКО- ШЕШИРЏИЈСКОМ ЗАНАТУ

У Историјском архиву Београда, у делу у коме је обрађена архивска грађа о занатима, налазе се и подаци о капаџијско-шеширџијском занату од почетка 20. века.

Интересантан је документ удружења Капаџијско-шеширџијског, од 30. децембра 1919. године, у коме се наводе имена мајстора и њихових ученика.¹⁸

15 Шекарић Б., Шеширџијски занат у Бачкој и колекција алата у етнолошком одељењу Музеја Војводине, *Рад Музеја Војводине* 47–48, Нови Сад 2006, 203–224.

16 *Ibid.*

17 *Ibid.*

18 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских испита од 1912–1914. и 1919–1927, књига 96.

Име и презиме ученика	Година старости	Име и презиме мајстора	Улица и број
Светозар Ђорђевић	16	Живојин Радосављевић	Љубљанска 65
Израло Кавивалис	16	Моша Рубен	Душанова 22
Антон Киш	16	Бранислав Стефановић	Краља Милана 90
Јован Нешковић	18	Александар Нешковић	Мекензијева 73

Табела 1. Списак мајстора и ученика удружења Капаџијско-шеширџијског, од 30. децембра 1919. године

Капаџијско-шеширџијски мајстор Моша Рубен, из Душанове улице 22, који се појављује у табели 1, према архивским документима из 1928. године, био је потписник једног документа у својству председника Капаџијско-шеширџијског удружења.¹⁹

Због даљег развоја капаџијско-шеширџијског заната, у Београду су већ 1937. године радиле познате радионице, чији су мајстори учествовали на Конгресу шеширџија у Загребу, 18. априла 1937. године. По архивској документацији, то су били С. Милосављевић, Ј. Келерин, П. Гвозданић, Д. Драгосављевић, М. Гројин, М. Ерски и М. Крстинић.²⁰ Услед настанка нових радионица и све веће конкуренције, појављују се и многобројни рекламни огласи. У часопису *Занатлија* објављен је оглас за шеширџијску радионицу „Буффало Бил“,

коју су 1938. године, у Косовској улици број 5, отворили Ф. Пенезић и Ј. Орлић.²¹

У *Занатском календару* из 1950. године објављен је Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, у коме су занати разврстани по градовима, са именима занатлија који су се одазвали на позив да се „уврсте у листу најбољих и најпознатијих“. На територији Београда евидентиране су само две радионице шешира:

1. Јоксимовић П. Бранко, радионица шешира, Булевар револуције бр. 95;
2. Глигоријевић С. Душан, радионица шешира, Булевар револуције бр. 14.²²

Овај податак, међутим, не показује прави број тада активних занатлија у Београду. Стога су веома значајни подаци из 1955. године, односно Преглед лица за пореску комисију по општинама.²³

19 ИАБ, Документ Капаџијско-шеширџијског удружења бр. 49, од 15.11.1928, молба Васе Н. Поповића, помоћника капаџијског, за издавање уверења о раду.

20 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд, у срезу Београдском, од 1935. до 1943. године, Књига мајсторских испита, књига 98.

21 *Занатлија*, Оглас за шеширџијску радњу „Буффало

Бил“, год. XVI, бр. 18, Београд 1937, 10.

22 Аноним, Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд 1950.

23 ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 135 82.

Назив општине	Капације	Адреса	Шеширџије	Адреса
Теразије	Џонић Љубиша	Бориса Кидрича бр. 55	Боровић Милан	Светозара Марковића бр. 16
Неимар	Поповић Васа	Господара Вучића бр. 83	Глигоријевић Душан	Јована Рајића бр. 13
Западни Врачар	Анђелковић Риста	Масарикова бр. 6	Јанковић Бошко	Маршала Тита бр. 8
Топчидерско брдо	Пјевчевић Ратомир	Владимира Гађиновића бр. 2а		
Звездара	Ђорђевић Владимир	Мехмеда Соколовића бр. 46		
Скадарлија	Стефановић Раде	Гундулићев венац бр. 27	Савић Владислав	Стевана Сремца бр. 5
Лекино брдо	Рашковић Новак	Максима Горког бр. 27		
Савски венац	Гргић Војислав	Балканска бр. 34		
Чукарица	Ивковић Милош	Овчарска бр. 8		
Источни Врачар	Вуксановић Никола	И. Милутиновића бр. 48	Крстић Милан	Средачка бр. 4
Стари Ђерам	Томић Младен	М. Орешковића бр. 49	Слепчевић Михајло	Млатишумина бр. 13
Карабурма	Митровски Јаким	Нушићева бр. 13		

Табела 2. Списак капација и шеширџија по београдским општинама

У архивској грађи Београда налазе се подаци о оснивачима данашњих капаџиско-шеширџиских радњи које су обрађене у овом раду. Тако се помиње Миодраг Стефановић, Балканска 23, брат Радослава Стефановића, оснивача капаџиске радионице „Раде“. Према документу из 1955. године, ова радња је евидентирана у општини Скадарлија, на адреси Гундулићев венац 27. Постоји и документ Занатске коморе за град Београд, из 1950. године, о добијању дозволе за оснивање самосталне капаџиске радње Луке Јовићевића.

КАПАЦИЈСКА РАДЊА „ЛУКА“

У непосредној близини хотела „Балкан“, у Призренској улици број 4, налази се капаџиска радња „Лука“, чији је оснивач Лука Јовићевић, рођен у Ужичкој Пожеги 1911. године. По завршетку основне школе, са 11 година, Лука је дошао у Београд, где је неколико година радио код неког Јеврејина, а потом се уписао на Трговачку академију. Након њеног завршетка добио је звање професионалног трговца и радио је као конфек-

ционар. По причи његове кћерке, био је веома активан у соколском удружењу. Војску је служио 1940. и 1941. године, а током рата био је мобилисан и имао је задатак да израђује униформе. После рата, до 1948. године, био је у државној служби. Због немогућности да се бави производњом конфекције, почео је да прави капе. Након успешно завршеног занатског испита, отворио је самосталну радњу у Призренској улици број 4, где се и данас налази. Лука и његова супруга Олга радили су заједно. Олга Јовићевић родила се 1917. године, у Београду. Јовићевићи су школовали већи број ученика, а запошљавали су и свршене мајсторе. Њихова радња састојала се из продајног дела, радног дела са галеријом и задњег дела, у коме су живели. Капе су пласирали у Београду, а имали су и наруџбине из читаве бивше Југославије. Лука је умро 1992. године, а Олга је напунила 90 година. Радњу је преузела њихова кћерка Мирјана, која је наставила производњу капа.

Пре три године, наследница је радњу преуредила само у продајни део, а производња је премештена на другу локацију. Данас се израда капа углавном обавља серијски, али се још увек ради и на стари начин. У програму својих производа, капаџијска радња „Лука“ има и класичне шешире свих врста. У њој се израђују качкети, „московљанке“, „гедзби“, качкети из делова и „кубанке“. На етикети, осим назива радње, налази се и парола „Добра капа главу краси – капа Лука“.

Слика 9. Вера Милошевић, наследница капаџијске радње „Раде“

Fig. 9 Vera Milošević, inheritor of Rade Cap Shop

КАПАЦИЈСКА И ШЕШИРЦИЈСКА РАДЊА „РАДЕ“

Капаџијску и шеширџијску радњу „Раде“, у Балканској улици 34, основао је Радослав Стефановић 1950. године. Његов отац Бранко Стефановић, по доласку из Јелушића, код Јагодине, у Београд, учио је капаџијски и шеширџијски занат. По добијању занатског писма, отворио је радњу у Балканској 20, док се радионица налазила преко пута. Неко време је правио капе и шешире за двор краља Александра Карађорђевића, као и за виђеније личности у Београду. Радња је била отворена и током Другог светског рата, а после њега Бранко је настрадао у затвору, под неразјашњеним околностима.

Радослав Стефановић је положио занатски испит 1950. године. Наследио је радњу у Балканској улици 20, као и радионицу у којој је наставио да израђује капе. Након две године рада на овој адреси, продао је и радњу и радионицу, и купио

Слика 10. Радослав Стефановић, оснивач капаџијске радње у Балканској 34
Fig. 10 Radoslav Stefanović, founder of the cap shop on 34 Balkanska St.

је простор у истој улици, на броју 34. Током бављења овим занатом радо је ученицима преносио своја знања. Умро је 2000. године. Наследио га је син Бранислав Стефановић, који је радњу пренео на зета Горана Милошевића и кћерку Веру, који су наставили традицију ручног прављења капа и шешира. У њиховој занатској радњи израђују се капе и шешири по наруџбини, за позориште, филм и фестивале.

КАПАЦИЈСКА РАДЊА „КАПА БОШКО“

У Балканској улици 45 налази се капаџијска радња „Капа Бошко“, чији је оснивач Богољуб Настић, рођен у Београду 1941. године. Капаџијски занат почео је да учи са 14 година, код Радослава Стефановића, у капаџијској радњи „Раде“.

Слика 11. Наташа Валдевит, наследница радње „Капа Бошко“
Fig. 11 Nataša Valdevit, inheritress of Kapa Boško Shop

После положеног занатског испита отворио је своју прву радњу, у Југ Богдановој улици. Када је зграда у којој се налазио локал била предвиђена за рушење, Настић је добио нову локацију, у Балканској улици 45. На том плацу сазидао је кућу, на чијој предњој страни је радња, а на задњој је радионица. Осим Богољуба, у радњи је радила и његова супруга Даница.

Правили су само капе, и то различитих облика и боја, највише качкете, мушке и женске. Осим тога, продавали су такозване енглеске капе и „московљанке“. Богољуб је своје капаџијске производе нудио зими на вашару Београдског сајма, а лети у Дубровнику. Радио је до последњег дана; на машини је остала недовршена капа. После његове смрти, у шездесетим годинама, радњу су наследиле су-

пруга Даница и две кћерке, Сања и Наташа. Оне су наставиле традицију ручног прављења капа. Осим класичних модела, данас су најпопуларније „кубанке“. Ентеријер радње није значајније мењан, осим што се комплетна производња више не обавља у самој радњи.

КРЗНАРСКИ ЗАНАТ

Крзнар израђује различите одевне предмете од природног крзна. Најчешће се користи крзно нутрије, каракул овце (астрахан), лисице, зеца, вука, канадског визона, веверице, видре и чинчиле. Са већ уштављеног комада крзна најпре се крзнарским ножем изрезају оштећени делови, нпр. места без длаке, рупе и тврда задебљања на кожи, а затим се, на крзнарској машини за шивење, састављају делови. Тако припремљене кожице влаже се млаком водом, а потом се развлаче по ширини и дужини на даскама за истезање, испод којих се налази посебна комора са грејачем и вентилатором за одржавање потребне температуре. Након одређеног времена, осушене кожице се скидају са даске и разврставају по боји и дебљини. У зависности од димензија и кроја одевног предмета, обавља се поступак испуштања крзна, односно резање на траке, које се затим машински спајају у тзв. колоне и касније се од њих саставља одевни предмет. При спајању трака мора се стално водити рачуна о ширини колоне, дебљини длаке и редоследу. Тако сашивени комади крзна поравнавају

се дрвеним алатом за истезање и слажу се према боји, нијанси и оштрини длаке. Потом се причвршћују чиодама, по одговарајућем редоследу у зависности од кроја, и састављају се кројачком машином. Састављени комади поново се стављају на даску за истезање, према претходно уцртаном кроју. Чиодама причвршћени крзнени комади стављају се на кројну слику, влаже се и остављају да се суше уз помоћ коморе за загревање. Након сушења и хлађења, крзнар приступа завршном кројењу, а затим лепком причвршћује посебне текстилне траке на крајеве скројених делова, да се кожа касније не би истезала. Тако припремљени делови машински се састављају у одевни предмет.

Након што је сашивен, крзнени одевни предмет ставља се у посебан уређај за чишћење, такозвани лајтер. Његов основни део је бубањ, у који се сипа мешавина бензина и пиљевине од тврдог дрвета. У њему се, заједно са овом мешом, из крзног предмета одстрањује заостала изрезана длака и на тај начин се постижу висок сјај и чистоћа. Затим следи завршна обрада; ручно се ушивају копче, нарамнице и џепови, који су претходно спојени, као и сашивена постава. Крзнар користи следеће машине и алат: крзнарску шиваћу машину, специјалну даску с комором за истезање крзна, кројачку шиваћу машину, специјалну машину за завршно чишћење крзна, крзнарски нож, крзнарску иглу за шивење и маказе. Крзнарски занат обавља се у затвореној просторији,

при природној или вештачкој светлости, уз могућност добре вентилације.²⁴

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О КРЗНАРСКОМ ЗАНАТУ

Од почетка 20. века, у Историјском архиву Београда сачувани су бројни подаци о крзнарима и њиховом деловању на територији града. Прве рекламе за крзнарске радње потичу из тридесетих година. У часопису *Занатлија* објављени су огласи за крзнарске радње „Ђорђе С. Недељковић“, у Коларчевој улици 1,²⁵ и „Рашевић“, у Улици краља Александра 44.²⁶

У архивском документу из 1950. године, Самарцић Миленко, крзнар, тражи да га Занатска комора Београда прими за свог члана, а од Повереништва за индустрију и занатство добио је дозволу за отварање занатске крзнарске радње, под бр. 15684, од 1. августа 1950. године. Радња се води под фирмом „Крзнарско-ћурчијска радња Самарцић Р. Миленко“.²⁷

Већ помињани Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, из 1950. године, доноси имена следећих

крзнара из Београда: Антић Ж. Драгољуб, Змај Јовина 2; Аћимовић Р. Михајло, Кнез Михаилова 23; Кеџман Душан, Маршала Тита 37; Мирковић М. Радован, Максима Горког 11; Нешић А. Урош, Змај Јовина 8; Петаковић Ненад, Змај Јовина 6; Поповић Живојин, Змај Јовина 13, и Протић Јован, Јаше Продановића 61/1.²⁸

Из 1954. године потиче документ којим се крзнару Ђорђу Ђирићу издаје одобрење за отварање приватне крзнарске радње у Београду, а на основу Мајсторског писма Окружног одбора занатског удружења у Пироту, бр. 136, од 28. априла 1936. године.²⁹

За потпунији увид у број крзнарских радњи 1955. године веома су важни подаци у Прегледу лица за пореску комисију, по општинама Београда.³⁰

У Историјском архиву Београда постоји документ из 1955. године, којим крзнар Живојин Поповић упућује молбу Занатској комори Београда да му изда потврду ради замене стана изван града за стан у Београду, у близини његове постојеће крзнарске радње у Змај Јовиној улици бр. 3.³¹

Од данас активних крзнара у Београду, у архивској документацији и *Занатли-*

24 Поступак израде крзнарских производа дат је по причи: Зорке Кеџман, власнице радње „Кеџман Душан“, Зорана Виговића, власника радње „Виговић“, Томице Пештерца, власника радње „Томица Пештерац“ и Николе Тошића, власника радње „Тошић“.

25 Аноним, Рекламни оглас за крзнарску радњу „Ђорђа С. Недељковића“, *Занатлија*, 8. јануара 1939, год. XVIII, бр. 2, 9.

26 Аноним, Рекламни оглас за крзнарску радњу „Рашевић“, *Занатлија*, 15. новембра 1939, год. XVIII, бр. 42, 6.

27 ИАБ, ПКБ – занати, године 1950, бр. 2 – 879.

28 Аноним, Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд 1950.

29 ИАБ, ПКБ, Народни одбор општине Стари град, Одсек за привреду, 1954. година, Архивска књига 198 61.

30 ИАБ, ПКБ, 1955. година, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига 133-82.

31 ИАБ, ПКБ, 1955. године, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 133-82.

ском календару из 1950. године помињу се Душан Кеџман, оснивач крзнарске радње „Кеџман Душан“, и Јеврем и Драгољуб Антић, оснивачи радње „Антић“.

КРЗНАРСКА РАДЊА „АНТИЋ“

Крзнарска радња „Антић“ налази се у Кнез Михаиловој улици 18, у пасажу. Њени оснивачи су браћа Јеврем и Драгољуб Антић, који су крзнарски занат учили у Суботици, 1930. године, код једног чувеног немачког крзнара. Након занатског испита, вратили су се у Београд, где су отворили прву радњу, у Кнез Михаиловој улици, а наредна је била у Нушићевој улици. Радници су и током Другог светског рата. Пре и током рата сав потребан материјал, посебно крзно и шнитове, набављали су из Аустрије, Немачке и Француске. У то време су Јеврем и Драгољуб излагали и на модним ревијама. После рата морали су да предају локале и углавном су радили код куће. Поново су отворили радњу 1969. године, опет у Кнез Михаиловој 18, у пасажу. После смрти Јеврема и Драгољуба Антића, занат су наставили Драгољубови син и кћерка. Осим поправки крзнених предмета, данас израђују нове бунде, крзнене крагне, шубаре, муфове и торбе. У овој крзнарској радионици више се не ради штављење, него се купује већ уштављено крзно. Данас су на нашем тржишту материјали за поставу лошијег квалитета него раније, па их због тога доносе муштерије или се набављају у Немачкој, Аустрији, Италији и Мађарској. Немачке машине за шивење крзна наба-

Слика 12. Модна ревија крзнара Јеврема и Драгољуба Антића на Београдском хиподрому, у јесен 1940. године
Fig. 12 Fur show of the Antić furriers, Jevrem and Dragoljub, at the Belgrade Hippodrome in the autumn of 1940

вили су још Јеврем и Драгољуб Антић. И крзнарски ножеви некада су куповани у Немачкој, Аустрији и Француској, а данас се уместо сечива стављају жилети који се мењају. У крзнарској радњи „Антић“ углавном се користи крзно лисице, вука, зеца, а мање нерца, видре, хермелина и лисице.

КРЗНАРСКА РАДЊА „КЕЏМАН ДУШАН“

Крзнарску радњу у Улици краља Милана 37 основао је Душан Кеџман, рођен у Дрвару 1912. године. Са десет година дошао је у Београд, на ћурчијски и крзнарски занат код тада чувеног крзнара Стефановића,

Слика 13. Душан Кецман, на крзнарском сајму у Франкфурту
Fig. 13 Dušan Kecman at the Frankfurt Fur Fair

Слика 14. Данашњи изглед рекламног излога крзнарске радње „Кецман Душан“
Fig. 14 Window display of Kecman Dušan Fur Shop

који је занат учио у Бечу, а у Београду је имао радњу у Кнез Михаиловој улици. Након шегртовања и калфовања, Кецман је положио занатски испит 1939. године. Исте године отворио је крзнарску радњу, на истом месту где се и данас налази. Радња је радила и током Другог светског рата, када су материјали набављани из Немачке, али је потражња за крзном била мала. У првим послератним годинама Кецман је куповао домаће крзно и сам га је штавио, а када су поново успостављене везе са Немачком, крзно је увозио. У овој радњи коришћено је крзно нерца, каракул овце (астрахан), лисице, канадског визона, чинчиле и дивље мачке, а најважнији производи били су: бунде свих врста и облика,

крзнене беретке, шубаре, муфови, крзнене крагне, токице и сремачке капе. Кецман је редовно посећивао чувени крзнарски сајам у Франкфурту на Мајни, са кога је доносио моделе бунди и специјалне модне часописе како би се муштерије определиле за кројеве израђиване по мери.

Најважнији алат и прибор у овој радњи су: крзнарски нож, крзнарска машина за шивење, калупи, крзнарске игле са троугластом ушицом, дебљи крзнарски конац, пегла и кројачка машина. Коришћена је квалитетна сатенска постава, на коју је стављана ознака ове занатске радње.

После Кецманове смрти 1997. године, радњу је наследила његова друга супруга Зорка, која ради и данас, са својом

дугогодишњом сарадницом, крзнарком Драганом. Многбројни детаљи у унутрашњости радње чувају успомену на чувеног београдског крзнара Душана Кецмана.

КРЗНАРСКА РАДЊА „ТОМИЦА ПЕШТЕРАЦ“

У Рајићевој улици број 22 налази се крзнарска радња Томице Пештерца, коју је наследио од оца Љубодрага. Љубодраг Пештерац, рођен 1933. године у селу Мрмош недалеко од Крушевца, после Другог светског рата дошао је у Београд да учи крзнарски занат, најпре код крзнара Антића, а после неког времена у крзнарској радњи Ђорђа Филиповића. Ту се, од шегрта до калфе, оспособио за полагање мајсторског испита. Као мајстор, наставио је да ради у Филиповићевој радњи, у Улици кнеза Михаила 21, коју је касније преузео. Услед рушења и адаптације једног дела зграде, 1995. године радња Љубодрага Пештерца пресељена је на нову локацију, у Рајићеву улицу 22, где се и данас налази. Син Томица Пештерац учио је крзнарски занат од свог оца, а испит је положио 1981. године.

После Љубодрагове смрти 2002. године, радњу је наследио Томица Пештерац. У овој крзнарској радњи користи се следећи алат и прибор: крзнарски нож, крзнарска машина за шивење, пикер машина, метар, дебљи крзнарски конац, калупи и крзнарске игле са троугластом ушицом. Највише се употребљава

Слика 15. Данашњи изглед крзнарске радње „Томица Пештерац“
Fig. 15 Tomica Pešterac Fur Shop

крзно нерца, каракул овце (астрахан), лисице, нутрије, канадског визона и фокке. Најважнији производи су бунде свих врста и облика, крзнене крагне, шубаре, капе, токице, муфови и крзнене торбице.

КРЗНАРСКА РАДЊА „ТОШИЋ“

У најужем центру Београда, на Теразијама број 5, у пасажу, налази се крзнарска радња Николе Тошића. Тошић се родио 16.7.1939. године у Пироту, где је завршио основну школу, а потом је годину дана чувао овце. Затим је од 1955. до 1959. године учио ћурчијски и крзнарски занат код Душана Ђорђевића у Пироту, и то две године ћурчијски, а једну годину крзнарски занат. Занатски испит је по-

Слика 16. Крзнар Тошић,
у изложбеном делу своје радње
Fig. 16 Furrier Tošić in his shop

ложио 1958. године; као мајстор, краће време радио је код Душана Ђорђевића, а потом девет месеци у предузећу за обраду коже и крзна у Пироту. Када је сазнао за конкурс у кожарском предузећу у Земуну, Тошић је дошао у Београд, запослио се, али је истовремено радио и приватно. Прву крзнарску радњу отворио је 1974. године, у Делијској улици, а 1975. године преселио је на данашњу локацију, реновирао и отворио 1976. године. Ради набавке актуелних кројева и модела крзнарске робе, Тошић је посећивао Сајам крзнарства у Франкфурту на Мајни. Уштављено крзно набављао је од немачке фирме „Schmidt-Process“, а посећивао је и аукције сировог крзна у

Москви и Мелбурну. Домаће крзно није сам штавио, већ је штављење услужно обављано у Новом Милошеву. Највише је користио крзно каракул овце (астрахан), лисице, нерца, вука, фоке, канадског визона, видре, веверице и чинчиле.

Крзнар Томић наводи да од крзнарског алата користи: крзнарске ножеве, калупе најразличитијих величина и облика, две крзнарске машине за шивење марке „Success“, крзнарске игле са троугластом ушицом, дебљи крзнарски конац, пеглу, клешта и кројачку машину за шивење. Калупе различитих врста набављао је у Манхајму. У крзнарској радњи „Тошић“ израђују се бунде свих врста и облика, шубаре, крзнене крагне, муфови, крзнене беретке, токице, шалови, торбе и сремачке капе.

КРЗНАРСКА РАДЊА „ВИГОВИЋ“

У Чика Љубиној улици 6, у центру града, налази се крзнарска радња „Виговић“, коју је основао Славко Виговић, рођен 1926. године. После основне школе учио је ћурчијско-крзнарски занат у крзнарској радњи „Гогих“, у Кнез Михаиловој улици, који је завршио 1939. године. Био је питомац удружења „Привредник“. Код крзнара Гогиха остао је и после положеног мајсторског испита, током Другог светског рата, после чега је, све до 1965. године, радио у предузећу „Крзно“, које се бавило производњом и продајом крзна. Затим је отишао у инвалидску пензију, али се занатом и даље бавио, а

Слика 17. Витрина са готовим крзнарским производима у радњи „Виговић“
Fig. 17 Display of finished products in Vigiović Fur Shop

своја знања пренео је на сина Зорана. Данашњу радњу у Чика Љубиној улици отворио је Зоран Виговић 1988. године. У њој су заједно радили Славко и Зоран. Већ уштављено крзно куповали су у Немачкој или је, за њихове потребе, домаће крзно услужно штављено у Новом Милошеву. Највише су користили крзно нерца, лисице и каракул овце (астрахан), а за поставу углавном сатенску свилу. Радња поседује већи број старих, великих и малих калупа, који су набављени у некадашњим крзнарским радњама, а који су и данас неопходни у крзнарској радионици. Крзнар Виговић наводи да од

крзнарског алата користи: крзнарску машину за шивење марке „Success“, крзнарски нож, нож са жилетом, пикер машину, клешта и шаблоне. Основни производи радње „Виговић“ су бунде, шубаре, капе, токице, ташне и муфови. Након Славкове смрти 2002. године, радњу води Зоран Виговић.

ЧЕТКАРСКИ ЗАНАТ

У оквиру четкарског заната израђују се четке разних врста и величина, које имају различиту намену. Четке се праве искључиво од природних материјала – длаке и дрвета. Најчешће се користи длака свиње (дивље и домаће), коња и јазавца, која се најпре „рашчешља“ на „чешљу“, затим се сече и поравнава специјалним четкарским ножем за ручно „шишање“, и формирају се снопови жељене величине и дужине. Од њих се у даљем процесу издвајају снопићи, који се увијају помоћу специјалне ручне машине. Снопићи се убацују у одговарајуће отворе на дрвеној основи четке и фиксирају се помоћу специјалне поцинковане жице намотане на калем. Вишак жице уклања се посебним клештима. Основа четке се поравнава и на њу се лепи дрвена декоративна површина.

Производи четкарског заната су четке за обућу и одећу, за кречење, прање чаша и флаша, „портвиши“, пајалице, четке за гланцање паркета, за тимарење коња, димничарске и пекарске четке, за бријање,

за фарбање радијатора, уметничке четке и разне друге четке посебне намене.³²

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ЧЕТКАРСКОМ ЗАНАТУ

У документацији Историјског архива Београда, од почетка 20. века чувају се малобројни подаци везани за четкарски занат на подручју Београда. Најстарији доступни документ потиче из 1920. године и у њему Удружење четкарских, стругарских и корпарских мајстора предлаже за свог председника Душана Деспотовића, четкара, и овлашћује га да заступа интересе мајстора овога еснафа (заведено под бр. 65, од 26. августа 1920. године).³³

У Адресару приватних занатских радњи, 1950. године је на подручју Београда евидентирана само четкарска радионица Чарапић М. Владана, у Булевару револуције 107.³⁴ Документ из 1955. године садржи молбу Удружења слепих Србије, упућену Занатској комори Београда, да формира комисију за оцену четкарских производа. Лица одређена да прегледају радове и дају своје мишљење Занатској комори били су: Јовановић Ђорђе, четкарски мајстор из Београда, Градска четкарска радионица, Марић Илија, четкарски мајстор из Београда, Зелени венац бр.

3, и Диклић Леонтије, четкарски мајстор из Београда.³⁵

У архивском документу из 50-их година 20. века, Марић Илија, четкар, овлашћује се да, поред Јеленек Милане и Милошевић Жике, четкарских мајстора, може да потписује колективни уговор између власника четкарских радњи и радника запослених код њих (заведено под бр. 7210, од 19. новембра 1954. године).³⁶

Из 1955. године потиче и документ којим се Деспотовић Ђорђе, четкарском мајстору, издаје дозвола за отварање самосталне четкарске радионице у Београду (заведено под бр. 757/55 у општини Стари град, 28.11.1955. године).³⁷

Набројана документација из Историјског архива Београда не обухвата податке о Сави Крстићу, оснивачу четкарске радионице у Улици Џорџа Вашингтона, као ни о Слободану Живковићу, који је ову радњу преузео.

ЧЕТКАРСКА РАДЊА „ЖИВКОВИЋ“

У Улици Џорџа Вашингтона број 18 налази се последња занатска радња у Београду која се бави ручном израдом четки. Радњу је основао Сава Крстић 1927. године. Радила је и током Другог свет-

32 Израда четки описана је по исказу четкара Слободана Живковића, власника четкарске радње „Живковић“.

33 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд, Књига мајсторских испита, 1912–1914. и 1919–1927, кутија 96.

34 Аноним, Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд

1950.

35 ИАБ, ПКБ, година 1955, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Књига бр. 135 82.

36 ИАБ, ПКБ, година 1955, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Књига бр. 135 82.

37 ИАБ, ПКБ, година 1955, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Књига бр. 135 82.

Слика 18. Спољни изглед четкарске радње
„Живковић“
Fig. 18 Exterior of Živković Brush Shop

ског рата, а након њега Крстић је наста-вио рад до 1965. године. Са комплетним инвентаром, радњу је преузео његов ученик Слободан Живковић, рођен 1926. године у Власотинцу, где је завршио основну, грађанску и пољопривредну школу. Испит за добијање дипломе четкарског заната полагао је 1965. године. Од тада до данас, по речима Саве Крстића, није било заинтересованих за учење четкарског заната, па је углавном запошљавао квалификоване мајсторе. Како каже Слободан Живковић, основни прибор у четкарском занату чине „чешаљ“, „клуба“, нож за ручно шишање длаке, маказе, машина за увијање четки, калем са жицом, чекић и

Слика 19. Слободан Живковић, при раду у својој четкарској радњи
Fig. 19 Slobodan Živković at work in his brush shop

кљешта, а као сировина користи се длака коња, свиње (домаће и дивље) и јазавца. У овој четкарској радњи израђују се: пекарске четке, четке за бријање, за чишћење ципела и одећа, за лакирање, кречење, четке за уметнике, „портвиши“, пајалице и друге врсте четки. Слободан Живковић пренео је радњу на супругу Ружицу, мада се још увек активно бави четкарским занатом.

СОДАЦИЈСКИ ЗАНАТ

Содације се баве прављењем сода-воде, која се добија додавањем угљен-диоксида у чисту пијаћу воду. Њен укус веома је сличан данашњим газираним минералним во-

дама. Сода-водом су пуњене сифонске боце, односно сифони, стаклене боце на којима је био монтиран метални механизам са ручком. Сифони су израђивани од дебелог разнобојног стакла, са горњим делом од обојеног порцелана или метала. Горњи део касније је израђиван од алуминијума, а од седамдесетих година 20. века – од пластике, као и содацијске флаше. На горњем делу стаклених сифона понекад су урезивана и имена содација. Стари Београђани памте сифоне од два литра, затим од једног и пола литра, а постојале су и флаше од три деци, тзв. „пиколе“, које су коришћене у бољим кафанама. За потребе угоститељства, тридесетих година 20. века појавили су се и балони од метала, пуњени са 10, 15 и 20 литара сода-воде. Притискањем ручке на горњем делу сифона, сода-вода је излазила под притиском, и то преко цевчице убачене у боцу. На содацијском уређају содација пуни сифоне водом, а потом под притиском убације угљен-диоксида.³⁸

Први содацијски уређаји покретали су се дрвеним точком, физичком снагом мајстора, који је касније замењен електромотором, са каишем као преносником. Након пражњења, сифони су поново ношени код содације на пуњење. Стари Београђани нису могли да замисле „шприцер“ без сода-воде јер она побољшава укус вина, пријатно освежава и има благо кисео укус.³⁹

Иако некада веома раширен, содацијски занат данас је редак, а разлог је доступност многобројних газираних минералних вода са различитих природних извора.

АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О СОДАЦИЈСКОМ ЗАНАТУ

Први подаци о содацијском занату у 20. веку, према документима из Историјског архива Београда, односе се на период од 1933. до 1935. године, када су произвођачи сода-воде били уједињени у Секцију мајстора произвођача шећера, воска и сода-воде.⁴⁰ Документи из периода 1936–1943. године указују на постојање регистрованих радњи за производњу сода-воде на подручју града Београда. Тако се наводи да је Драгомир Козић имао радњу регистровану још 1939. године (дозвола бр. 1681, од 22. фебруара 1939. године).⁴¹

У документацији Историјског архива Београда, после Другог светског рата помиње се да је Михајловић Чедомир имао регистровану радњу за производњу сода-воде од 1946. године, у Улици 29. новембра 138 (дозвола бр. 16125, од 6. јула 1946. године). За Лепојевић Ђорђа се наводи да је у Жаркову, на подручју среза Београдског, од 1948. године имао дозволу за производњу сода-воде и безалко-

38 Содари, у: *Енциклопедија Новог Сада*, Нови Сад 2005, 188–190.

39 Бељански М., Содари, *ПЧЕСА* књ. 8 (Стари занати у Војводини), Нови Сад – Кулпин 1992, 190–192.

40 ИАБ, Секција мајстора произвођача шећера, воска и сода-воде, Записници Управног одбора 1933–1935, кутија 246.

41 ИАБ, Произвођачи сода-воде, Записници са Секције произвођача сода-воде (1936–1943), кутија 246.

холних пића, и да му је Занатска комора за град Београд 1951. године одобрила пресељење радње у Београд, у Сарајевску улицу бр. 44.⁴²

У документима из 1950. године помиње се новоотворена радионица за производњу сода-воде, на име Марине Ивковић, којој се одобрава да упосли једног радника (Занатска комора за град Београд, бр. 1578, од 17. октобра 1950. године). Из исте године налазимо документ о издавању дозволе (бр. 18624, од 20. септембра 1950. године) за вођење занатске радње за производњу сода-воде и безалкохолних пића у Улици маршала Толбухина бр. 52, на име Светозара Илића.⁴³

У Адресару приватних занатских радњи, објављеном у *Занатском календару* 1950. године, помињу се следеће содације: Козић Драгомир, Стојана Протића 8; Ђурић М. Момир, Булевар револуције 358; Илић Милан, Сарајевска 51; Михајловић Чедомир, Улица 29. новембра 138; Радић Н. Јован, Нишка улица 10, и Чупина Ј. Јова, Улица 27. марта 50.⁴⁴ Из наведеног приказа званично регистрованих содацијских радњи на подручју града Београда види се да је овај занат био веома заступљен и тражен. У архивској грађи наводи се да је било покушаја обављања ове делатности и изван регистрованих радњи, што је Комисија за занатство града Бе-

ограда онемогућила из хигијенских и безбедносних разлога, према документу Занатске коморе за град Београд, бр. 1506, од 13. октобра 1950. године.⁴⁵ Са развојем индустрије минералних вода опада потражња сода-воде и од многих содацијских радњи, које су биле у експанзији 50-их година 20. века, данас је, по нашем сазнању, сачувана само содацијска радња Славице Лазић.

СОДАЦИЈСКА РАДЊА СЛАВИЦЕ ЛАЗИЋ

У Мутаповој улици 65 налази се самостална занатска радња за производњу сода-воде. Данашњи власник је Славица Лазић, која је радњу наследила од оснивача, Ђорђа Лепојевића, рођеног у селу Бабушница 1905. године. Са 25 година он је дошао у Београд и 1930. године се запослио у фабрици пива и сокова „Weifert“, најпре у пунионици пива, а потом у пунионици воде и сокова. Ту је остао до 1936. године, а потом је отворио содацијску радњу у Жичкој улици, која је радила до почетка Другог светског рата. Током рата неко време је боравио у родном селу, одакле је одведен у логор. По завршетку рата вратио се у Београд и 1948. године отварио је содацијску радњу у Жаркову, у Трговачкој улици 31. Радња је 1951. године пресељена у центар Београда,

42 ИАБ, ПКБ, година 1955, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), бр. 230, Архивска књига бр. 135 82.

43 ИАБ, ПКБ, 1955. година, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 133 82.

44 Аноним, Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд 1950.

45 ИАБ, ПКБ, 1955. година, Општа акта (молбе, уверења, потврде и изравна преписка), Архивска књига бр. 133 82.

Слика 20. Славица Лазић
испред своје содацијске радње
Fig. 20 Slavica Lazić in front of her soda shop

у Сарајевску улицу 44. Ђорђе Лепојевић се бавио и снабдевањем других содацијских радњи, а у својој је имао и неколико шегрта. Након Сарајевске улице, преселио се и основао радњу у Улици маршала Толбухина, која је била знатно већа и састојала се од продајног дела, дела за „гајбе“, пунионице и магацина. Због рушења тог простора, радња је пресељена у Мутапову улицу 65, где је раније била лимарска радња. Ту је Лепојевић 1988. године уредио простор и активирао содацијски посао. Радио је до смрти, 1991. године, а радњу је 1993. године наследила најпре његова друга жена, а потом њена кћерка Славица Лазић, која је и данас води. Радња Славице Лазић једина је активна содацијска радња у Београду.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У овом раду евидентиране су занатске радионице у којима се, у оквиру одабраних заната (вуновлачарски, јорганцијски, кишобранцијски, капаџијско-шеширџијски, крзнарски, четкарски и содаџијски), делатност обавља традиционалним методима.

Проблеми са којима се данас сусреће традиционална занатска производња на територији града Београда доводе до сталног смањења броја занатских радионица, посебно у ужем градском језгру, па чак и до гашења појединих заната. Због сталне тенденције потискивања радионица онемогућава се одвијање ових делатности у центру града. Тиме се неминовно губи његова аутентичност и атрактивност и наноси се велика штета не само занатлијама него и Београду.

Животне приче занатлија, снимљене аудиовизуелном техником, указују на значај очувања старих заната, чији производи, аутентичношћу и квалитетом ручне израде, и данас налазе купце и побуђују велики интерес туриста. Овај оригинално снимљен материјал значајан је и као историјски документ јер су занатлије чије су речи забележене углавном старији људи, па се добија увид у време у коме су живели и у околности под којима су обављали занатску делатност.

Скраћенице

ИАБ – Историјски архив Београда

ПКБ – Привредна комора Београда

Ivan Kelemen*

A SELECTION OF SEVEN OLD URBAN CRAFTS IN BELGRADE

Summary

Based on the archival and documentary audio-visual material, recorded at a number of workshops currently active in Belgrade, the paper offers a description of the process of manufacture specific to seven traditional crafts, as well as transcribed excerpts from the recorded stories told by the craftsmen engaged in wool carding, quilt making, umbrella making, brush making, soda water making, hat and cap making, and fur dressing.

The recorded life stories of Belgrade's craftsmen provide an insight into the past and present settings for their activity, and are helpful in documenting the importance of the preservation of traditional crafts whose authentic and high-quality hand-made products have not lost their appeal and their customers.

As the workshops occupy attractive downtown locations, there is an increasing trend towards their removal, which, in the absence of suitable alternative locations, leads to their eventual extinction. This is damaging not only to the traditional crafts but also to Belgrade. Namely, with the steady decline in the number of such workshops in its central zone, the urban core is losing its authentic quality and allure. The audio-visual records of Belgrade's craftsmen and their craftsmanship will preserve a documentary testimony to a time when they played an important role in the life of the city.

* Historian, Novi Sad